

суспільство було введено в стан хаотичності і аритмії розвитку з покладанням на економіку як суспільну панацею [10, с. 6–7]. Неспроможність сучасної української еліти в умовах трансформаційних змін виступити консолідуючим фактором суспільства створює реальну загрозу етнонаціональному визначенню українського народу, стримує інтеграційні процеси.

На вищих поверхнях політичної влади політичні сили, спираючись на одні й ті ж факти історії, оцінюють їх по-різному, розташовуючи в тих чи інших традиціях. При цьому одна політична група, негативно оцінюючи наведені опонентом факти, заперечує їх позитивність, може наполягати на відсутності традицій, репрезентованих ними. Наприклад, партії націоналістичної орієнтації розглядають український повстанський рух II світової війни як героїчний опір, а його лідерів – як героїв. Вони вважають цей рух проявом сводолюбивих традицій і прагненням до незалежності українського народу, його відмінності (етнічної, культурної, соціальної) від північного сусіда – Росії. В той же час, комуністи наполягають на протилежній інтерпретації історичних фактів. Це розмежування характерне переважно для правобережжя та лівобережжя України, будучи складовою так званої регіональної ідентичності, яка є однією з традиційних, найбільш глибоко вкорінених, адже «в її основі – генетична спадковість багатьох поколінь, що жили на даній території» [8, с. 81]. Наведені контрастні витяги з минулого ілюструють все поле неспівпадінь і, навіть, ненаближень його тлумачення, що не сприяє створенню єдиної інтегрованої спільноти, піднесенню над культурною різноманітністю етнічних, конфесійних, регіональних спільнот полікультурного та поліетнічного середовища сучасної України.

У підсумку констатуємо, що для України характерна поляризація оцінки минулого, обумовлена особливостями як соціально-політичних стратифікаційних вимірів, так і історико-географічною неоднорідністю українського соціуму. Перемогу в боротьбі за симпатії, а в майбутньому за голоси виборців, одержуватиме та політична сила і, відповідно, стратегія, яка може коректувати свої ідеологічні та програмні засади у відповідності з логікою пересічного українця, інколи не гребуючи популізмом, відкриваючи вигідну частку політичної правди, керуючись не принципом наукової істини, а принципом політичної доцільності, «правильно» заторкуючи економічний інтерес громадянина, що по суті є небезпечним маніпулюванням минулим. Пошук духовних і державних орієнтирів українців передбачає ґрунтовний аналіз базових, сенсоутворюючих цінностей, стереотипів життєвої поведінки і духовної практики народу, що витримали випробування часом. Зміна соціуму

включає як елементи сталості соціальної системи так і її динаміку, самооновлення. Ігнорування традицій обертається провалом модернізаційних стратегій. Варто визнати, що традиції в контексті трансформаційних змін сучасного українського суспільства, розвиток якого завдяки фактору державності все ж має тенденцію до більшої гомогенності, повинні бути легітимною опорою соціально-політичних модернізацій та умовою гармонізації культурних особливостей українців, створювати підґрунтя дієвої системи культурно-політичного плюралізму як фундаментальної засади демократичного громадянського суспільства. Європейський дух України, її традиційне прагнення до високих ідеалів, національна самоповага, творення в ім'я держави, нації, людини, має проектуватися на державному рівні у внутрішній та зовнішній політиці, на теоретичному рівні – в концепціях та програмах розвитку культури, медійного простору, освіти і виховання, на буденному рівні – у світоглядних регулятивах норм міжособистісного спілкування. Саме такі стратегії можуть забезпечити збереження пріоритетів євроінтеграційних засад, успіх державного, економічного і національного поступу України, кінцевою метою якого є поліпшення добробуту українського народу та перетворення України на впливового геостратегічного партнера, суб'єкта не лише європейської але і світової політики.

1. Бендикс Р. Современное общество / Р. Бендикс // Американская социология (пер. с англ.) – М., 1972. – 392 с. 2. Быченкова И. А. Традиции как объект социогуманитарного познания / И. А. Быченкова // Науковедение. – 2001. – № 2. – С. 158–171. 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В. Т. Бусел. – К., 2002. – 1440 с. 4. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Х.-Г. Гадамер. – М., 1988. – 704 с. 5. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Дрогобич, 1991. – 218 с. 6. Захаров А. В. Традиционная культура в современном обществе // Социологические исследования. – 2004. – № 7. – С. 105–115. 7. Лісничук О. В. Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз: Автореф. дис... канд. політ. наук 23.00.02 / Лісничук Олександр Володимирович; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2000. – 20 с. 8. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с. 9. Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір // Виступ Семюела Гантингтона на круглому столі в Національному інституті стратегічних досліджень 18 жовтня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xyz.org.ua/strategy/hunt_world.html. 10. Павлюк С. Драматичність процесу самоідентифікації українців у сучасних умовах: влада і суспільство / С. Павлюк // Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство: Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, 18–21 вересня 2003 р. – Львів, Ін-т Кеннана, Київський проект. – С. 6–11. 11. Штомпка П. Социология социальных измерений. (пер. с англ.) / П. Штомпка. – М., 1996. – 416 с. 12. Shils E. Tradition / E. Shils. – Chicago, 1981. – 210 p. 13. Roysse A. P. Ethnic Identity: Strategies of Diversity / A. P. Rouse. Bloomington, 1982. – 256 p. 14. Redfield R. Peasant Society and Culture // The Little Community and Peasant Society and Culture / R. Redfield. – Chicago. – 1961. – 180 p.

Агібалова Тетяна

Вербалізація світоглядних концептів як репрезентація мовного інтелектуалізму драматургії Лесі Українки

У статті досліджується специфіка мовної реалізації світоглядних концептів як інтелектуальної інтерпретації цивілізаційних здобутків людства на матеріалі драматичної поеми Лесі Українки «Руфін і Прісцилла».

The article deals with the peculiarities of language realization of worldview concepts as an intellectual interpretation of humanity's civilizational attainments in Lesya Ukrainka's dramatic poem «Rufin and Priscilla».

Сучасні лінгвістичні студії характеризуються докорінною зміною базисної наукової парадигми, тенденцією до аналізу мовних явищ в антропоцентричному ракурсі. Дослідження мовних процесів в нерозривному зв'язку з мисленням, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить, ґрунтується на розумінні мови

як невід'ємного компонента свідомості, посередника між особистістю мовця і концептуальною картиною світу, яка відображає його в мовних формах.

Актуальними в такому ракурсі стають дослідження, що стосуються вивчення мови як продукту культури, а інтелектуальні процеси в мовленні розглядають як умову її існу-

вання, як фактор формування культурних кодів (Ю. Степанов, Н. Арутюнова, Ю. Карпенко, М. Кочерган, К. Голобородько, С. Єрмоленко, Л. Лисиченко, О. Тараненко, В. Русанівський, О. Муромцева, О. Селіванова, Л. Мацько, Л. Шевченко, Я. Януш, С. Кочерга та ін.).

Культурна самоідентифікація особистості в суспільстві пов'язана з виявленням рівня її інтелектуального розвитку, комунікативних здібностей та набутого в процесі життя культурного потенціалу. Все це формує ментальний простір, що є динамічною формою досвіду і розгортається наявними ментальними структурами в умовах інтелектуальної діяльності.

М. Холодна, спираючись на онтологічну теорію, наголошує, що організація інтелекту як особливої психічної реальності описується з позицій трьох базових категорій: ментальні структури, ментальний простір, ментальна репрезентація [8, с. 19]. Об'єктивізація ментальної структури як системи психічних утворень, що забезпечує можливість надходження інформації в умовах пізнавального контакту суб'єкта з дійсністю, забезпечується засобами інтегративних мисленевих конструкцій, тобто концептів. Концепти формуються, накопичуються, взаємопроникають, видозмінюються в свідомості людини – в ході її взаємодії з предметним світом, світом інших людей, світом культури в цілому. Виходячи з цього вважаємо, що в концепті як результаті *cognitio* сфокусовані наявні інтелектуальні ресурси індивідуума. Підтримуємо думку, що концепт – це свідомісний модуль твору (головна конструкція, що тримає на собі всі інші елементи) як зображально-виражальної форми, що інтерпретує факт як складову інформаційного потоку [2, с. 23].

Суб'єктивно-емоційний концептуальний простір художнього твору в сучасній лінгвістиці активно опрацьовується, хоч і досі зміст поняття концепт остаточно не з'ясований, причому значення слова – це лише спроба дати загальне уявлення про зміст певного концепту [5, с. 29]. Малодослідженим залишається питання вербалізації світоглядних концептів в ідіолектах письменників, мовотворчість яких характеризується насиченістю засобами художньої образності й наявністю яскраво вираженого етнокультурного компонента, зокрема в драматичній спадщині Лесі Українки, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Особливості ідіостилу письменниці, зокрема свідомо настановна на збагачення національного інтелектуального мовного фонду, з особливою силою відбилися в мовному просторі драматичної спадщини, яка є вершиною поетичного генія Лесі Українки і в якій найбільш повно розкрився її талант. Мова її драматичних творів відзначається високим інтелектуальним рівнем, різноманітними лексико-фразеологічними засобами, пластичною образністю й високим ступенем метафоризації. Самобутність духовної та матеріальної культури багатьох народів і різних часів, представлена багатим словниковим матеріалом драматичних творів Лесі Українки, формує інтелектуальний простір в парадигмі авторської мовотворчості.

Оскільки об'єктом нашого аналізу є мова драматичного тексту, необхідно враховувати естетичну значущість досліджуваних концептів і концептосфер. Концепти, що пов'язані зі світом культури й цивілізації, в тому числі етики й моралі, включаються в концептуальне поле з притаманними йому асоціативними зв'язками та оцінками. Духовні цінності при цьому активізуються як показники архетипності, екзистенції, природності людського існування. В нашому дослідженні ми спираємося саме на таке розуміння концепту.

Відбір для аналізу полісемантики «віра» зумовлений, по-перше, наявністю її комунікативної складової майже в будь-якому дискурсі, по-друге, частотністю її смислової та вербальної актуалізації в мовотворчості письменниці. У контексті розвитку української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. вербалізовані моделі інтелектуальної інтерпретації світових концептів об'єктивуються в еволюції лексико-семантичної системи, а саме: полісемантизації, абстрактизації, афоризації, фразеологізації, метафоризації мовлення тощо, які є показниками інтелектуалізації літературної мови.

Світоглядні концепти є ключовими для розкриття і розуміння екзистенційних уявлень про нематеріальну сутність людини в різних культурах, це базові елементи мовної картини світу, що її закріплено і збережено в національному менталітеті. Мета нашого дослідження – виявити семантико-стилістичні особливості вербалізації концепту «віра» в драматичній поемі «Руфін і Прісцилла». Осягнення поставленої мети передбачає з'ясування ідіолектного наповнення концепту «віра» та визначення лексико-семантичної сполучуваності одиниць, що репрезентують концепт.

Традиції етносу, світогляд, культура є в певному розумінні унікальними, внаслідок чого виникають диференційні ознаки в смислового наповненні концептів, проте існують так звані «базові» універсуми, що формують культуропростір нації. Як свідчать словники, залежно від смислу, що передає багатоплановий за своїми категоріальними ознаками концепт «віра», його духовне, культурне й мовне вираження постає в різних значенневих і формальних уживаннях, що визначаються як контекстуальними, так й екстралінгвістичними умовами: віра може розглядатися як релігійні переконавання, як упевненість у чомусь, як довір'я, як прагнення пізнати невідоме, утаємничене, як здатність сприймати бажане як суще, ставитися до непідтверджених суджень як до аксіом.

Концепт «віра» є ключовим для розуміння естетичного кредо й екзистенційних уявлень Лесі Українки. Його інтелектуальний потенціал пов'язаний зі складним комплексом понять і є проекцією ставлення письменниці до моралі, духовності, релігії, іншими словами, світоглядних переконань, які, як відомо, не піддаються маскуванню. Віра набуває індивідуально-авторського символічного значення саме в контексті ставлення Лесі Українки до християнської релігії. «Складне і неоднозначне, філософськи заглиблене і психологічно напружене, воно відбиває безліч нюансів і самої теми, і драматично безкомпромісного Лесиноного світовідчуття» [6, с. 48]. Величні образи Біблії впродовж усього життя вражали письменницю, до Євангелія вона зверталась як до джерела творчості. Етичні переконання Лесі Українки полягають у вірі в людину, яка помиляється і кається, зрікається і вірить, байдужіє і страждає. «Такі люди були і серед християн, і в цирковому натовпі, але їм завжди потрібен духовний авторитет, лідер, навіть коли його чекає доля висміяного пророка» [4, с. 278].

Слово «віра» та спільнокореневі з ним вживаються в тексті драми 124 рази, причому більше половини цих слів стосується саме віри як релігійного феномену. Цей факт підкреслює потужність інтелектуального потенціалу словникової одиниці на позначення певних сегментів культурного простору, що виходять далеко за межі віри і пов'язані з уявленнями про бога, милосердя, силу, жертвовність, святість, істину, натхнення, надію, гармонію, чистоту, спокій. Всі зазначені позиції є концептуально значущими і репрезентуються, еволюціонують в авторській картині світу Лесі Українки,

що сприяє розширенню дефініційного поля полісемантем як показників інтелектуалізації літературної мови.

Розуміння віри як релігії, феномену духовного життя людства, його світоглядної основи, що упорядковує щоденне життя і поведінку людини, а також дає змогу спілкування з «надприродним» (Абсолютом, Богом), наявне в таких мовних візіях: «Не вимагає віра сеї жертви, / але моя душа забороняє» [7, с. 381]; «Яка страшна сувора сая віра, / що розлучає жінку з чоловіком» [7, с. 380]; «бо марилося мені: новая віра врятує, може» [7, с. 506]; «Усе, що нам лишилося від славних / часів колишніх, все та віра спалить / і попіл рознесе на штири вітри» [7, с. 349]; «Великий жаль, що стільки крові ллється / за вашу віру, бо добра не вийде, / вино ще грає, а вже оцтом чути» [7, с. 349]; «Є таємниці й в наших вірах?» [7, с. 474].

Підкреслена афористичність останнього текстового фрагменту, яка акцентується мікроконтекстом «вино ще грає, а вже оцтом чути», з одного боку, є своєрідним сигналом естетичної інформації про весь твір, мовну картину світу автора і тяжіє до художніх канонів певної епохи, з другого – привносить конотативну сему «неістинність» в художній репрезент концептотеми віра.

Надтекстовість ідеї-концепту підкреслюється численними контекстами, в яких поняття віри подається автором опосередковано. Наскрізна метафора, що об'єктивізує розуміння християнської віри як духовного вакууму, деградації цивілізаційних здобутків людства, актуалізована в побутовій репліці Руфіна «Тут статуя стояла Діоніса, тепер тут яма – не спіткнись на неї» [7, с. 419]. Щоб зрозуміти сенс Руфінової візії християнства з цього уривку, недостатньо ближнього контексту, на перший план виходить вертикальний контекст (за визначенням О. Ахманової, вертикальним називається «історико-філологічний контекст даного літературного твору і його частин») [1, с. 49]. Перифрастичне навантаження мовного уривку, що передає душевний стан героя, стає зрозумілим лише на тлі сюжетних колізій драми, а також при залученні так званих фонових знань (термін О. Ахманової), які є сукупністю відомостей культурно-і матеріально-історичного, географічного і прагматичного характеру й «передбачаються у носія даної мови» [1, с. 49].

Розширення сполучуваності полісемантеми актуалізується і в метафоризованих атрибутивних та дієслівних контекстах віра гине, втратити віру, віра спалить, зруйнує, страшна, сувора віра, правдива віра, нова віра, віра розлучає.

Розуміння віри як довір'я, впевненості в своїх переконаннях передається словами Кая Летіція і Руфіна, що чітко підкреслюють опозиційність їх світоглядних позицій: «...бо вкупі з вірними то й віра ж гине, – / нема людей, кінчиться й культ богів» [7, с. 474]; «У мене в серці віри не було. / Я розумом хотів до вас пристати» [7, с. 506]; «без діла віра мертва» [7, с. 382]; «Тверда і певна віра мого серця, / її не подолає брама пекла!..» [7, с. 541]; «Якби ти справді вірив, / було б за що боротися з собою» [7, с. 508]; «Тебе ж просив я: відлучи себе / від справи про довір'я їх до мене» [7, с. 504].

Віра як одержимість, як релігійний фанатизм об'єктивується в світоглядній візії Парвуса. Виправдовуючи Цельзову емоційність, Парвус називає її святим безумством віри, і навіть

Прісцілла його підтримує, наголошуючи, що пафос Цельза – «як дерево, сухий, зовсім ніякий» [7, с. 349]. Як релігійний шовінізм віра інтерпретується навіть її носіями, зокрема Прісціллою: «Не можна, друже, / нам, християнам, слухати прохання, / бо то ж інакше половина вірних / одкинутися мусила б од віри» [7, с. 381].

Аналіз мовної особистості Лесі Українки спонукає до висвітлення проблеми зв'язку між мовою і світоглядною орієнтацією автора, що відображається в моделюванні особливого лінгвального світу, формуванні наскрізних мовних образів, активізації ключових слів і традиційної сакральної лексики та інших явищ, пов'язаних з інтерпретацією лексичних одиниць у мовній картині світу письменниці. Їй властиві рідкісне обдарування, палка художня уява, глибоке розуміння історико-філософських та загально християнських парадигм знання, здатність простежити історію філософської думки в зв'язку з історією світових цивілізацій і культури людства.

На думку дослідників, Леся Українка розмірковує над філософськими питаннями, на які немає однозначної відповіді, робить поглиблену спробу розібратись, в чому сенс людського життя, яке місце особистості в історії, чи можливе гармонійне й вільне існування людини тощо [3, с. 8]. Багатомірність концепту «віра» зумовлена, в першу чергу, багатомірністю особистості письменниці.

Таким чином, кінець XIX – початок XX ст. – це доба інтенсивних еволюційних процесів в українській літературній мові, зокрема в її лексичному складі, спрямованих на збагачення засобів абстрактного вираження, створення системи наукової і публіцистичної лексики, що було усвідомлено передовим письменством. Художня ємкість, метафоричність словесної палітри драматичних творів Лесі Українки, яка послугоувалася лексикою як запозиченою з європейських мов, так і утвореною від українських коренів, сприяли інтелектуалізації української літературної мови і піднесли її на рівень розвинених мов світу. Аналіз драматичної поеми «Руфін і Прісцілла» показав, що мовна репрезентація концепту «віра» інтерпретує світоглядні доміанти мовомислення Лесі Українки, пов'язані, по-перше, з уявленням письменниці про роль і місце релігії в історії людства, в житті кожної особистості, по-друге, з її інтелектуальною інтерпретацією способів бачення буття, виявів людської свідомості.

1. Ахманова О. С., Гюббенет И. В. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема / О. С. Ахманова, И. В. Гюббенет // *Вопр. языкознания*. – 1977. – № 3. – С. 47–54.
2. Буряк В. Системна та концептуальна структура сучасного публіцистичного мислення / В. Буряк // *Вісник Львів. ун-ту. Серія: Журналістика*. – Вип. 22. – Ч. 1. – Львів, 2002. – С. 19–30.
3. Гаджинова Г. О. Драма Лесі Українки «Руфін і Прісцілла»: проблематика, поетика, становлення тексту: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01. «Українська література» / Г. О. Гаджинова. – К., 2001. – 18 с.
4. Кочерга С. О. Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів: монографія / С. О. Кочерга. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. – 656 с.
5. Мех Н. Зміст терміна концепт / Н. Мех // *Культура слова*. – 2003. – Вип. 62. – С. 26–30.
6. Смирнова Г. Ю. Через художні образи – до філософського осмислення категорії Бога (релігійні сюжети Лесі Українки) / Г. Ю. Смирнова // *Вісник НАН України*. – 2001. – № 7. – С. 48–54.
7. Українка Леся. Зібрання творів: у 5 т. / Леся Українка. – К.: Держлітвидав, 1951–1956. – Т. 2. – 1951. – 683 с.
8. Холодная М. А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с.